

СУД ПРОЦЕССИДА ПРОКУРОР ИШТИРОКИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тоқсанбаева Айжамал Манғытбай кызы

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Юридика факультети талабаси

Аннотация: Ушбу мақолада жиноят суд процессида прокурор иштирокининг хусусиятлари борасида бир қатор олимларнинг илмий қарашлари келтирилиб, улар амалдаги қонунчилик талаблари асосида таҳлил этилган, прокурорнинг биринчи ва юқори суд инстанцияларидаги функциялари ва ваколатларининг айрим жиҳатлари, биринчи инстанция ва юқори суд босқичларида ишларнинг кўрилишида прокурор иштирокининг ўзига хос хусусиятлари, суд процессида прокурор зиммасига юклатилган вазифалар ва уларнинг моҳияти хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: жиноят суд ишини юритиш босқичлари, жиноят суд ишини юритиш иштирокчилари, процессуал мақом, процессуал функциялар, прокурор ваколатлари, тарафлар музокараси, прокурор нутқи, апелляция инстанцияси, кассация инстанцияси.

Аннотация: В статье приведены научные взгляды ряда учёных об особенностях участия прокурора в уголовном судебном процессе, проведен их анализ в соответствии с требованиями действующего законодательства, изложены суждения относительно отдельных сторон функций и полномочий прокурора в суде первой инстанции и в вышестоящих судах, особенностей участия прокурора в различных стадиях судебного процесса, возложенных на него задач и их сущности.

Ключевые слова: стадии уголовного судопроизводства, участники уголовного судопроизводства, процессуальное положение, процессуальные функции, полномочия прокурора, прения сторон, речь прокурора, апелляционная инстанция, кассационная инстанция.

Abstract: The article provides viewpoints regarding the requirements of the current legislation on the participation of the prosecutor in criminal proceedings, certain aspects of the functions and powers of the prosecutor in the court of first instance and in higher courts, the peculiarities of the participation of the prosecutor in various stages of the trial, the tasks and the essence of the tasks assigned to them. The article, by means of analysis, highlights the conclusions of individual scientific works

on the study of the place and role of the prosecutor in the criminal trial, their functions and powers; as well as the opinions on the procedural position of the prosecutor both in the court of first instance and in higher courts.

Key words: *stages of criminal proceedings, participants in criminal proceedings, procedural position, procedural functions, powers of the prosecutor, discussion of the parties, speech of the prosecutor, appellate instance, cassation instance.*

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 13 декабрдаги «Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, бу борада жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4551-сонли Қарори, 2020 йил 2 мартдаги «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-5953-сонли, 2020 йил 24 июлдаги «Судлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва одил судлов самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»-ги ПФ-6034-сонли, 2020 йил 10 августдаги «Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6041- сонли фармонлари талабларига асосан суд-ҳуқуқ ислохотларини янада кенгайтириш ҳамда прокурорнинг суддаги роли борасида бир қатор вазифалар белгилаб берилган.

Айнан шу вазифалар ижросини таъминлашга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 12 январдаги «Жиноят ишлари бўйича суд қарорларини қайта кўриш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ664-сонли ҳамда 2021 йил 18 февралдаги «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ҳамда Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги ЎРҚ-675-сонли қонунлари билан амалдаги Жиноят-процессуал кодекси (ЖПК)га прокурорнинг суддаги иштирокига тааллуқли жиддий ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Жиноят суд процессидаги прокурорнинг вазифалари бевосита ЖПКнинг мақсад ва принциплари билан боғлиқ бўлиб, жиноят ишларини юритишнинг процессуал қонунчиликда белгиланган тартиби қонунийликни мустаҳкамлашга, жиноятларнинг олдини олишга, шахс, давлат ва жамият манфаатларини кафолатли ҳимоялашга қаратилган.

ЖПКнинг 33-моддасига асосан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади.

ЖПКнинг прокурор ваколатлари деб номланган 34-моддасида прокурорнинг суриштирув ва дастлабки тергов босқичларидаги ваколатларини назарда тутувчи бир қатор нормаларга ҳаволалар берилган.

Ушбу нормада, шунингдек прокурорнинг суд муҳокамасидаги иштирокига оид ваколатлари ҳавола тарзида ЖПКнинг 409-моддасида назарда тутилганлиги қайд этиб ўтилган.

Прокурор ЖПКнинг 409-моддасида белгиланган ваколатларни амалга ошириш, чунончи, судланувчининг жиноят содир этганлигини фош этиш, суд тергови жараёнида унинг айбини исботлаш, далилларга ва судланувчининг ҳаракатларига қонун талаблари ва ишнинг барча ҳолатларини қараб чиқишга асосланган ўз ишончига амал қилган ҳолда ҳуқуқий баҳо бериш, судланувчига нисбатан муайян жазо чорасини қўллаш тўғрисида ўз фикрини баён қилиш орқали давлат айбловини қувватлаш функциясини амалга оширади.

Суд жараёнида иштирок этаётган прокурор зиммасига кенг қамровли вазифалар юклатилганлиги сабабли илмий манбаларда прокурорнинг жиноят суд процессидаги роли ва иштироки хусусида турли фикрлар мавжуд.

Прокурорнинг суддаги ўрни ва роли ҳақида Л.П.Чумакова таҳрири остида чоп этилган «Юридик фаннинг замонавий муаммолари» тўпламининг ўнинчи нашрида[1.127] қайд этилишича, жиноят суд ишини юритиш жараёни бир қанча босқичлардан иборат бўлиб, уларнинг орасида суд муҳокамаси босқичи жиноят процессининг марказий, якуний аҳамиятга эга босқичи ҳисобланади. Жиноят суд ишини юритиш жараёнининг бошқа босқичлари ёки суд муҳокамасига тайёргарлик босқичларидир.

Л.П.Чумакованинг фикрича, умумий процессуал фаолият бўлган жиноят суд иши юритишнинг турли босқичлари аҳамияти талқинидан келиб чиқиладиган бўлса, прокурорнинг бирламчи вазифаси судда малакали давлат айбловини таъминлаш бўлиб, бошқа барча босқичлар ушбу вазифага эришишга хизмат қилиши керак.

Бошқа бир қатор процессуалист олимлар, чунончи, С.Н.Алексеев, В.А.Лазаревалар ҳам шундай фикр тарафдорларидир[2.68].

Айрим олимлар прокурор судда фақат тараф бўлиб ҳисобланиши ва ҳеч қандай назорат функцияларини амалга ошириш ваколатига эга эмаслиги ҳақидаги ғояни илгари сурадилар.

М.С.Строгович прокурорнинг жиноят суд процессидаги функциялари ва ваколатларига тавсиф берар экан, судда давлат айбловчиси сифатида майдонга чиқадиган прокурор тараф ва фақат тараф ҳуқуқий мақомига эга бўлиб, суд процессида ўзига қарама-қарши тенг ҳуқуқли ҳимоя тарафи билан мунозарага киради, деб таъкидлайди[3.223].

В.И.Басковнинг фикрича, прокурорнинг процессуал мақоми жиноят процессининг ҳар қандай босқичида қонунийлик қафолати сифатида ўзгаришсиз қолади. Биринчи инстанция судида давлат айбловини қувватлаш жараёнида ҳам, апелляция, кассация ва назорат суд инстанцияларида ҳам прокурор қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширувчи орган вакили бўлиб қолаверади[4.208].

В.И.Басков судда прокурор назоратининг предмети нафақат суд қарорларининг қонунийлигини, балки суд таркиби ва суд муҳокамасининг барча иштирокчилари томонидан моддий ва процессуал қонун талабларига риоя этилишини таъминлаш бўлиб ҳисобланади, деб қайд этади[5.205].

Э.Н.Примова, Н.Н.Примовларнинг фикрига кўра, прокурорни жиноий суд ишларини юритиш иштирокчиларидан бири сифатида белгилаш унинг жиноят суд процессидаги роли ва мақомини торайтиришга олиб келади ва «Россия Федерациясининг прокуратура тўғрисида»ги Федерал Қонунига асосан ҳар бир алоҳида прокурорга ва умуман прокуратура органларига берилган қонунни, ҳуқуқни ҳимоя қилиш функцияларига мутлақо зиддир[6.72].

Б.А.Тугутов, Д.И.Прушинский ўзининг «Жиноят судида прокурор ваколатларининг классификацияси» номли ишида Д.С.Карев, М.Ю.Рагинский каби олимларнинг прокурор жиноят суд процессида назорат органи бўлиб ҳисобланган прокуратура тизимининг вакили, деган фикрларини келтиради.

Б.А.Тугутов, Д.И.Прушинский яна бир гуруҳ олимларнинг, жумладан, Н. Н. Полянский, Р. Д. Рахуновларнинг прокурор судда қонунийликка риоя этилишини назорат қилиш ва давлат айбловини қувватлаш каби икки хил процессуал функцияларни амалга оширади, деган фикрлари хусусида тўхталиб, улар билан мунозарага киришган ҳолда прокурор суд процессида уч хил функцияни бажаради деб кўрсатадилар. Чунончи, давлат айбловини қувватлаш, қонунийликни тиклаш, қонунларга риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш[7.2].

С.В.Новожиловнинг таъкидлашича, суд жараёнида иштирок этаётган прокурорнинг асосий функцияларидан бири, қонунийликни таъминлаш бўлиб, Конституцияга ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга риоя этилиши устидан назоратни амалга оширишдан иборат[8.46].

Бизнинг фикримизча, юқорида қайд этилган олимларнинг нуқтаи назарлари чуқур ўрганишни талаб қилади.

Б.А.Тугутов, Д.И.Прушинскийлар алоҳида қайд этиб кўрсатган прокурорнинг суд процессидаги уч хил функцияси, яъни давлат айбловини қувватлаш, қонунийликни тиклаш, қонунларга риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш ҳақидаги қарашлари мунозара талаб қилади. Негаки, давлат айбловини қувватлаш ва қонунийликни тиклаш тушунчалари ўзаро боғлиқ бўлиб, прокурор томонидан давлат айбловини қувватлаш функцияси қонунийлик принципага риоя этилган ҳолда амалга оширилишини назарда тутади (ЖПКнинг 11-моддаси).

Б.А.Тугутов ва Д.И.Прушинскийларнинг прокурор суд жараёнида қонунларга риоя этилиши устидан назоратни амалга оширади, деб келтирган фикрлари ҳам мунозарали. Фикримизча, назоратни амалга ошириш функцияси таъсир чораси қўллаш ваколати билан бевосита боғлиқ бўлиб, прокурорнинг суд жараёнидаги ваколатларини амалга оширилаётган назорат натижасида қўлланиладиган таъсир чоралари қаторига киритиш мумкинми, деган ўринли савол туғилади.

Суд жараёнида давлат айбловини қувватлаётган прокурор назорат функциясини амалга оширади, деган фикр тарафдори бўлган В.И.Басков, Б.В.Коробейниковлар жиноят суд процессларида йўл қўйилган қонун бузилиши ҳолатларини бартараф этишга қаратилган ҳуқуқий ҳужжатлар қаторига прокурорнинг аризалари, илтимосномалари, протест ва тақдимномаларини прокурор таъсир чоралари сифатида киритадилар[9.61].

ЖПК 25-моддасининг тўртинчи қисмига мувофиқ давлат ва жамоат айбловчилари, судланувчи, вояга етмаган судланувчининг қонуний вакили, ҳимоячи, жамоат ҳимоячиси, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд мажлисида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этиш, уларни текширишда қатнашиш, илтимос билан мурожаат қилиш, ишнинг тўғри ҳал этилиши учун аҳамиятга молик ҳар қандай масала бўйича ўз фикрларини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланидалар[10.28].

Суд процессида қонун бузилиши ҳолатларини, суд процесси иштирокчилари ҳуқуқларининг бузилишига йўл қўйилганлигини аниқлаган прокурор эътироз билдириш орқали судга ўз муносабатини кўрсатади. Ариза, илтимоснома, протест (эътироз) мана шу муносабатнинг кўринишлари ҳисобланади ва бундай ҳуқуқ суд процессининг бошқа иштирокчиларига ҳам бирдек тегишли.

Шу билан бирга, суд процессидаги прокурорнинг процессуал мақоми суд мажлиси бошқа иштирокчиларининг ҳуқуқий мақомидан бир мунча фарқ қилади.

Давлат айбловчисининг жиноят суд процессидаги роли шундан иборатки, у давлат номидан ҳаракат қилади. Бу эса, унинг вазифалари айнан бир шахсни ҳимоя қиладиган адвокат вазифаларидан анча кенг эканлигини англатади.

Агарда, судланувчи, жабрланувчи, уларнинг вакиллари ҳамда ҳимоя тарафи суд жараёнида йўл қўйилган қонун бузилиши ҳолатлари бўйича муносабат билдиришлари мумкин бўлиб, бу уларнинг мажбуриятига киритилмаган бўлса, яъни улар бундай муносабатни билдиришлари ҳам, билдирмасликлари ҳам мумкин бўлса, давлат номидан суд процессида иштирок этаётган, давлат вакили бўлган прокурор йўл қўйилган қонун бузилиши ҳолатлари бўйича муносабат билдириши унинг мажбуриятидир.

Бундай мажбурият бевосита прокурор атамасининг мазмуни, унинг луғавий маъноси билан ҳам узвий боғлиқ.

Энциклопедия маълумотларига кўра, прокурор латинча *procurare* – «бошқариш», «ғамхўрлик қилиш», «айблов вакили» деган маъноларни англатади. Айблов, бу жиноят иши бўйича суд жараёнида жиноят содир этишда айбланаётган шахсга қарши унинг айбдорлигини илгари сурадиган ва асослаб берадиган суд процессининг тарафидир[11.1]

Ўзининг суд процессидаги иштироки билан прокурор жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар, судланувчи ва суд процессининг бошқа иштирокчилари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилишини олдини олиш чораларини кўради.

ЖКнинг 18-моддасида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш қонунлари мустаҳкамланган.

Ушбу нормага мувофиқ жиноят ишини юритиш учун масъулиятли барча давлат органлари ва мансабдор шахслар жиноят процессида қатнашаётган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишлари шарт. Суд процессида иштирок этаётган прокурор эса, қонуннинг ушбу талаби бузилган тақдирда бу қонун бузилишини бартараф қилиш хусусида муносабат билдириши лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Илмий мақолалар тўплами/ Л.П.Чумакова, Новосибирск, 2011.–125-133.
2. Алексеев С.Н., Лазарева В.А. Жинойт процесси фанида прокурорнинг дастлабки тергов босқичидаги процессуал мақоми// Ҳуқуқ ва сиёсат.–2001.–№8.–68.
3. М.С.Строгович Курс советского уголовного процесса. Издательство Наука. Москва 1970 г. Стр.223
4. В.И.Басков Курс прокурорского надзора.М.,Издательство «Зерцало», 2000. Стр.208
5. В.И.Басков Курс прокурорского надзора.М.,Издательство «Зерцало», 2000. Стр.205
6. Э.Н.Примова, Н.Н.Примов. Прокурор: правозащитник или государственный обвинитель.//Евразийский Союз Учёных, 2016 №30-5, стр.71-76
7. <https://cyberleninka.ru> Б.А.Тугутов, Д.И.Прушинский Классификация полномочий прокурора в уголовном суде.
8. С.В.Новожилов Проблемные вопросы участия прокурора в судебных стадиях уголовного процесса
9. В.И.Басков, Б.В.Коробейников Курс прокурорского надзора, М., Издательство «Зерцало», 2000г.
10. Ўзбекистон Республикасининг Жинойт процессуал кодекси <https://lex.uz/docs/111460>
11. <https://uz.sputniknews.ru/society/20181206/10178478/Uzbekistan-priglasili-vMezhdunarodnuyu-assotsiatsiyu-prokurorov.html>